

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE ÇİNE KAZASINDA ASAYİŞ SORUNLARI: EŞKİYALIK VAKALARININ İNCELENMESİ

Lütfi BUDAK*

Makale Geliş Tarihi: 16 Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 26 Aralık 2024

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Aydın Vilayeti dahilinde yer alan Çine Kazasının güvenlik meseleleri, özellikle de eşkıyalık hareketleri üzerine yapılan bu araştırmada, arşiv kaynaklarından yararlanılarak kapsamlı bir analiz sunulmaktadır. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrakı (DH.EUM.), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî Evrakı (DH.EUM.AYŞ.), Mühimme Defterleri Kataloğu (A.{DVNSMHM.d...}), Ali Emiri Fonu Sultan I. Mahmud Evrakı (AE.SMHD.I.), Cevdet Tasnifi Zaptiye (C..ZB.), Yıldız Esas Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y..EE..KP.), Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y..PRK.ASK.) belgelerinin incelenmesiyle oluşturulmuştur.

Söz konusu bölgedeki asayiş problemlerini çeşitli boyutlarıyla ele alarak, eşkıyalık vakalarının ardındaki toplumsal ve iktisadi etkenlerin irdelendiği bu araştırma sonucunda, Çine Kazasındaki eşkıyalık hareketlerinin bölgenin topografik özellikleri, nüfus yapısı ve ekonomik dinamikleriyle doğrudan bağlantılı olduğu gözlemlenmiştir. Merkezi idarenin etkinliğini yitirmesi, vergi sistemindeki düzensizlikler ve yöresel zeybek kültürünün tesiri, güvenlik sorunlarının tırmanmasında belirleyici unsurlar olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Çine Kazasında yaşanan asayiş sorunları, Osmanlı taşra teşkilatlanmasının geç döneminde karşılaştığı yapısal sorunların yerel düzeydeki tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, bahsi geçen dönemdeki eşkıyalık olaylarını devlet-toplum ilişkileri bağlamında değerlendirerek, bölgesel güvenlik sorunlarının çok katmanlı yapısına ışık tutmaktadır. Yine bu araştırma, konuyu tarihsel bağlamı içerisinde ele alarak, dönemin sosyal ve idari yapısına dair önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Aydın Vilayeti, Çine Kazası, Eşkıyalık, Asayiş.

* Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-mail: lbudak@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8313-866X>.

PUBLIC ORDER ISSUES IN ÇİNE DISTRICT IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE: INVESTIGATION OF BANDITRY CASES

Abstract

This study on the security issues, especially banditry movements, of the Çine district within the Aydın Province during the last period of the Ottoman Empire presents a comprehensive analysis by utilizing archival sources. The study is based on the documents obtained from the Prime Ministry Ottoman Archives, including the Documents of the Directorate of Security-i Umumîye of the Ministry of Internal Affairs (DH.EUM.), the Documents of the Asayiş Kalemi of the Ministry of Security-i Umumiye (DH.EUM.AYŞ.), the Catalog of Mühimme Notebooks (A.{DVNSMHH.d...}), Ali Emiri Fund Sultan Mahmud I Documents (AE.SMHD.I.), Cevdet Tasnifi Zaptiye (C.ZB.), Yıldız Esas Sadrazam Kâmil Paşa Documents (Y.EE.KP.), Yıldız Perakende Documents Military Maruzat (Y.PRK.ASK.).

As a result of this research, which examines the social and economic factors behind the banditry incidents by addressing the public order problems in the region in various dimensions, it is observed that the banditry movements in Çine district are directly related to the topographical features, population structure and economic dynamics of the region. The loss of effectiveness of the central administration, irregularities in the tax system, and the influence of the local zeybek culture were found to be the determining factors in the escalation of security problems. In conclusion, the public order problems in the district of Çine can be considered as a local manifestation of the structural problems encountered in the late Ottoman provincial organization.

This study sheds light on the multi-layered nature of regional security problems by evaluating banditry incidents in the context of state-society relations. Again, this research offers important insights into the social and administrative structure of the period by addressing the issue within its historical context.

Key Words: Ottoman Empire, Aydın Province, Çine District, Banditry, Public Order.

GİRİŞ

Toplumsal bir olgu olarak eşkıyalık, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden medeni toplumların teşekkülüne değin süregelen bir olgudur. Anadolu'nun sosyal tarihini incelediğimizde, eşkıyalık hareketlerinin asırlara dayanan bir geçmişe sahip olduğu gözlenmektedir.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sürecinde, Batı Anadolu'daki eşkıyalık hareketleri, özellikle Rum çetelerinin faaliyetleri bakımından hem sayısal hem de niteliksel olarak önemli değişimler göstermiştir. Bu durumun temel sebebi, işgal altındaki adaların Rum çeteleri için güvenli birer üs haline gelmesidir. Yine bu dönemde Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik emelleri doğrultusunda Rum çetelerine sağladığı destek, bu grupların hızla siyasi bir

kimlik kazanmasına yol açmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, bölgedeki asayiş sorunlarının sadece yerel bir mesele olmaktan çıkıp, uluslararası boyut kazanan bir soruna dönüşmesine sebep olmuştur. Dönemin sosyo-politik dinamikleri, eşkıyalık olgusunun geleneksel yapısının ötesinde, daha karmaşık bir hal almasına zemin hazırlamıştır¹.

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başları, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, mali ve toplumsal açıdan ciddi sınamalarla karşı karşıya kaldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, özellikle taşra teşkilatında görülen otorite boşluğu, çeşitli asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aydın Vilayetine bağlı Çine Kazası, coğrafi konumu ve sosyo-ekonomik yapısı itibarıyla, söz konusu asayiş sorunlarının belirgin şekilde gözlemlendiği bölgelerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Çine Kazasında yaşanan eşkıyalık olayları, arşiv belgelerinin ışığında incelenmektedir. Eşkîyalık olgusunun bölgesel dinamiklerini anlayabilmek için, öncelikle Çine Kazasının idari yapısı, demografik özellikleri ve ekonomik koşulları ele alınmalıdır. Ardından, bölgede faaliyet gösteren eşkıya grupları, bunların eylem biçimleri ve yerel halk üzerindeki etkileri değerlendirilmelidir. Literatürde, Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetlerine ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, Çine Kazasını merkeze alan müstakil bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve bölgesel ölçekte bir vaka analizi sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma iki bölümde temellendirilmiştir. Birinci bölümde, Çine Kazasının 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki idari, demografik ve ekonomik yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde ise, bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin türleri, eşkıya gruplarının yapılanması ve eylem biçimleri ele alınmıştır.

19. Yüzyıl Sonlarında Çine Kazasının İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sisteminde, bölgesel yapılanma hiyerarşik bir düzen içerisinde organize edilmiştir. Bu sistemin temeli köylerden başlayarak, yukarı doğru genişleyen bir piramit şeklinde

¹ Yaşar 2015, İ.

kurgulanmıştır. Yönetim kademeleri, en alt seviyeden başlayarak karye (köy), nahiye, kaza, liva (sancak) ve en üst birim olan eyalet şeklinde sıralanmaktadır². Her bir kademe, bir alt seviyedeki birimlerin birleşiminden meydana gelmektedir. Bu kompleks yapı içerisinde Çine, stratejik açıdan dikkat çeken bir konuma sahiptir. Çine'nin konumsal özellikleri, iki önemli sancak olan Muğla ve Aydın'ın kesişim noktasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yerleşim, Büyük Menderes havzasına Muğla'dan ulaşımı sağlayan kritik bir geçiş noktası özelliği taşımaktadır. Çine'nin bu benzersiz coğrafi pozisyonu, idari açıdan ilginç bir durumu beraberinde getirmiştir. Yerleşim, tarihsel süreç içerisinde Muğla ve Aydın sancakları arasında çok sıklıkla el değiştirmiş, yönetsel bağlılığı sürekli değişiklik göstermiştir.

Sultan II. Murad'ın hükümdarlığı esnasında, 1426'da gerçekleşen bir harekât neticesinde Cüneyd Bey ve hanedanının tasfiyesi, Aydınoğulları Beyliği'nin tarih sahnesinden kesin olarak silinmesine yol açmıştır. Bu gelişmeyle beraber, İzmir ve Aydın bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan kontrolü altına girmiş, eş zamanlı olarak Menteşe ve Hamid coğrafyasında merkezi yönetim yeniden tesis edilmiştir³. Bu yeni yapılanma sürecinde, teşkil edilen Aydın Sancağının idaresi Halil Yahşi Bey'e bırakılmıştır⁴. Batı Anadolu'daki beylikler silsilesinden olan Saruhan, Aydın ve Menteşe toprakları, başlangıçta Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiş olsa da bu bölgelerin tam anlamıyla entegrasyonu II. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Bu süreçte dikkat çeken husus, söz konusu bölgelerin mevcut idari yapılarının muhafaza edilmesidir. 1430'lara geldiğinde Anadolu coğrafyasında 16 sancaktan oluşan bir idari yapılanma mevcutken, bu sayı II. Bayezid devrinde 17'ye yükselmiştir. Bu idari taksimat içerisinde Menteşe ve Aydın, müstakil sancaklar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir⁵.

Sultan II. Murad'ın 1443'te saltanatı oğlu II. Mehmed'e devredip Manisa'ya inzivaya çekilmesi sürecinde, şahsi gelir kaynağı olarak Aydın,

² Halaçoğlu 2014, 85.

³ Emecen 2003, 50.

⁴ Akın 1968, 84.

⁵ Emecen 2003, 95; Akbulut 2008, 123, 129.

Saruhan ve Menteşe sancaklarının tahsisini talep etmesi⁶, bu bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun tam hâkimiyeti altında bulunduğunun açık bir göstergesidir⁷. Sultan II. Murad'ın vefatını müteakip, Karamanoğlu İbrahim Bey, stratejik bir hamleyle Aydın, Germiyan ve Menteşe bölgelerine diplomatik temsilciler göndererek, bu toprakların varisi olduğu iddiasını öne sürmüş ve yerel güçleri ayaklanmaya teşvik etmiştir. Ancak Sultan II. Mehmed'in şahsen düzenlediği Karaman seferi, bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Edirne'ye dönüş yolunda Sultan II. Mehmed, İshak Paşa'yı bölgede bırakarak Menteşe havalisinin güvenliğini teminat altına almıştır. Bu gelişmelerin ardından, Muğla merkez olmak üzere Menteşe Sancağı teşkil edilmiştir⁸.

Fatih Sultan Mehmed döneminde Gelibolu Sancakbeyliği görevinden azledilen Yunus Bey, Menteşe Sancağının idareciliğine tayin edilmiştir. Sonradan, 1478-1479 yılları arasında Şehzade Cem, Sultan II. Bayezid devrinde ise 1490'da Şehzade Şahinşah bu sancağın idaresini üstlenmiştir⁹.

Çine Kazası, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca idari yapılanmalarda sıklıkla yer değiştirmiştir. 15. ve 16. yüzyıl tahrir kayıtları, bölgenin geniş bir idari alana sahip olan Aydın Sancağının dışında, güneydeki Menteşe Sancağı sınırları içerisinde yer aldığını göstermektedir. Ancak, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi için Kütahya ve Aydın üzerinden Marmaris'e ulaşma güzergahında¹⁰ bulunan Çine Ovası'nda Osmanlı kara ordusunun konakladığı bilgisi¹¹, Çine Kazasının o dönemde Aydın Sancağına bağlanmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

16. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da geniş çaplı yerel ayaklanmalar meydana gelmiştir. Kalenderoğlu ve Karayazıcı gibi liderlerin önderliğindeki bu isyanlar, Batı Anadolu'da da etkisini göstermiştir. Aydın ve Menteşe sancaklarında yaşanan kargaşa ortamında, 1608'de Aydın Muhassılı Zor Mehmed Paşa'nın kâhyası Yusuf

⁶ Akın 1968, 84.

⁷ Wittek 1986, 103,104.

⁸ Wittek 1986, 104, 105.

⁹ Wittek 1986, 105, 106.

¹⁰ Uzunçarşılı 1999, 314.

¹¹ Gökbel-Şölen 1936, 105; Ertaş-Kılıçaslan 2017, 12, 33.

Paşa'nın Celâliilere katılması ve Cennetoğlu İsyanının patlak vermesi, bölgedeki istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir¹².

Bu isyanlar sırasında birçok sadrazam değişimi yaşanmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlığı döneminde isyanı bastırmak için seferberlik ilan edilmiş ve "Osmanlı tavşanı araba ile avlar¹³" deyiminde de ifade edildiği gibi, isyancıların büyük bir kısmı etkisiz hale getirilmiştir. İsyanın elebaşları olan Kalenderoğlu, Muslu Çavuş ve Aydınli Yusuf Paşa idam edilmiştir. İsyanın bastırılmasıyla Anadolu genelinde asayiş sağlanmış olsa da Aydın Sancağında yerel ayaklanmalar zaman zaman devam etmiştir¹⁴.

16. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen 1571-1573 yılları arasında, bazı kazalar Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanarak Sığla adında yeni bir sancak oluşturulmuştur. Bu yeni sancağın idari yapısı, Aydın Sancağına bağlı İzmir, Ayasuluğ, Çeşme, Akçeşehir (Söke) Kazaları ile Mentеше Sancağına bağlı Çine ve Balat kazalarından müteşekkildi¹⁵. Ancak, Çine Kazasının Sığla Sancağı bünyesindeki varlığı, muhtemelen on yıl gibi kısa bir süreyle sınırlı kalmıştır. Zira 1517-1563 yılları arasındaki tahrir kayıtlarında Mentеше Sancağına, 1583 tarihli tahrirlerde ise Aydın Sancağına bağlı olarak kaydedilmiştir. Bunun yanında, Çine ve Balat kazalarının 1571'de Mentеше Sancağından ayrılarak Sığla Sancağına bağlandığı, fakat kısa bir süre sonra tekrar Mentеше Sancağı idaresine geçtiğini de belirtmektedir¹⁶. 1831'de Muğla Sancağına bağlı görünen Çine Kazası, 1845'ten sonra Aydın Sancağı sınırları içerisinde yer almıştır¹⁷. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda kazanın 1850'de Aydın Livasına bağlandığı bilgisi aktarılmaktadır¹⁸.

1867 tarihli vilayet nizamnamesi ile bölgede kapsamlı idari değişiklikler gerçekleştirilmiş ve Aydın Eyaleti; İzmir, Aydın, Denizli, Saruhan ve Mentеше olmak üzere beş sancağa bölünmüştür. Yeni kurulan Aydın Sancağı; Aydın, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Söke Kazaları ile bunlara bağlı

¹² Gökbel-Şölen 1936, 105.

¹³"Bir işi kurnazca ve kendini yormayan farklı yöntemlerle başarmak", <https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/O-16/Atasozu/osmanli-tavsani-arabayla-avlar/>.

¹⁴ Gökbel-Şölen 1936, 106.

¹⁵ Emecen 1991, 236; Baykara 1988, 179, 180.

¹⁶ Mete 2004, 151.

¹⁷ Pullukçuoğlu Yapucu 2007, 41.

¹⁸ Gökbel-Şölen 1936, 111; Baykara 1988, 237.

19 nahiyeden oluşmaktaydı¹⁹. 1867'deki düzenleme ile Çine, Aydın merkez kazasına bağlı bir nahiye statüsüne indirgenmiş, 1882'de ise tekrar kaza statüsüne yükseltilmiştir²⁰. Aydın Vilayet Salnameleri incelendiğinde, 1878-1881 arasında Çine'nin nahiye olarak kaydedildiği, 1881'de ise Kaza statüsüne getirildiği ve kaymakam olarak Hüsnü Bey'in atandığı anlaşılmaktadır. Kazadaki ilk belediye teşkilatı da aynı yıl kurulmuş ve başkanlığına Sadık Bey getirilmiştir²¹.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıt sisteminde meydana gelen değişim neticesinde, 1831'de ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda Çine Kazasında 3 Ermeni, 54 Reaya ve 3.951 Müslüman olmak üzere toplam 4.008 erkek nüfus tespit edilmiştir²². Aynı dönemde tutulan bir başka nüfus defterinde Müslüman nüfusu 3.931 olarak kaydedilmiştir. 1841'de kazada bulunan aşiretler de kayıtlara geçirilmiş, ancak nüfus 3.615'e düşmüştür²³. 1844-1845 yıllarında tutulan temettuat defterinde ise nüfus 4.445 olarak kaydedilmiştir²⁴. 1881-1893 arasında gerçekleştirilen sayımların verileri, Çine nüfusunda önemli bir artış yaşandığını ve nüfusun 25.542'ye yükseldiğini ortaya koymaktadır²⁵. Nüfustaki bu kayda değer artışın temel nedeni, kadınların da sayımlarda birey olarak kabul edilip kayıtlara geçirilmiş olmasıdır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Balkanlardan Anadolu'ya yoğun göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu göçmenlerin önemli bir bölümü Çine Nahiyesi'ne yerleştirilerek Şevketiye adında yeni bir mahalle kurulmuştur²⁶. Göçmenlerin iskânıyla nüfusu artan Kiroba, Hamitabad ve Şevketiye adında iki mahalleye bölünmüş ve 1882'de kaza statüsüne yükseltilmiştir. Bu dönem, II. Abdülhamid'in saltanatına denk geldiğinden, Kiroba'nın ismi Hamitabad olarak değiştirilmiştir²⁷.

¹⁹ Emecen 1991, 237.

²⁰ Gökbel-Şölen 1936, 111.

²¹ Avcı 2017, 44.

²² Karal 1997, 208.

²³ Avcı 2017, 68.

²⁴ Budak 2018, 1.

²⁵ Karpat 2010, 261.

²⁶ Ressamoğlu 1952, 70.

²⁷ Gökbel-Şölen 1936, 262.

Çine Kazasında belediye teşkilatının kurulmasından bir yıl sonra, belediye meclisine Kostanti Efendi adında gayrimüslim bir üyenin katıldığı görülmektedir. Rum kökenli olduğu anlaşılan bu üye, kazadaki azınlık nüfusa sahip gayrimüslim toplumun temsilcisi olmuştur. Kazanın nüfusuna dair salnâmelerdeki ilk veriler, 1883'e ait olup, 252 Ermeni, 280 Rum ve 21.976 Müslüman olmak üzere toplam 22.508 kişilik bir nüfusa işaret etmektedir²⁸.

19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Çine'nin nüfusu artış eğilimi gösterse de genel itibarla istikrarlı bir seyir izlemiştir. 1884'te 25.209, 1890'da 25.542, 1893'te 30.333, 1894'te 30.266, 1897'de 30.109, 1898'de 29.729, 1899'da 29.730, 1902'de 31.555, 1905'te 30.145 olan nüfus, 1908'de 36.804'e ulaşmıştır²⁹.

1884-1885 yıllarında Çine Kazasına bağlı Hamidabad Karyesinde bir okul mevcuttur. Zamanla eğitim kurumlarının ve öğrenci sayısının arttığı, 1908-1909'da bir Rüştîye ve bir İbtidaiye Mektebi olmak üzere toplam 195 öğrencinin eğitim gördüğü kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Rüştîye'de bir, İbtidaiye'de dört olmak üzere toplam beş öğretmen görev yapmakta, İbtidaiye Mektebi'ndeki öğretmenlerden biri kadın (muallime) olarak belirtilmektedir. Kazadaki ilk askeri tabur ise Nazilli Alayı'na bağlı olarak 1893-1894'te dört bölük halinde teşkilatlanmıştır³⁰.

II. Abdülhamid, Selanik ve Manastır civarında rejime karşı başlayan hareketlenmeler üzerine, Anadolu'daki redif taburlarının Selanik'e sevk edilmesine izin vermiş; Aydın, Çine, Nazilli, Karacasu ve Kuşadası redif taburları silahaltına çağırılmıştır. Redif taburları önce İzmir'e, oradan da Selanik'e gönderilmiştir. Ancak, bu askerlerin bir kısmı İzmir'den, bir kısmı ise Selanik'ten geri dönmeye başlamış, zira II. Abdülhamid'in saltanatı sona ermiş ve Meşrutiyet ilan edilmiştir³¹.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini takiben Bosna, Hersek ve Girit'in Osmanlı idaresinden ayrılması aleyhine geniş çaplı gösteriler

²⁸ Avcı 2017, 44, 76, 81.

²⁹ Avcı 2017, 77, 78, 81, 82.

³⁰ Avcı 2017, 44,45.

³¹ Gökbel-Şölen 1936, 123.

düzenleyen Çine halkı, Büyük Kabine³² nin iktidara gelmesiyle basın özgürlüğünün getirdiği imkanları kullanarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasını eleştiren yayınlar yapmıştır. Meşrutiyet'in sağladığı serbest ortam, Çinelilerin ekonomik faaliyetlerini geliştirmelerine ve belirgin bir iktisadi kalkınmaya imkân tanımıştır³³.

Kısa bir süre sonra patlak veren Balkan Savaşı sebebiyle seferberlik ilan edilmiş, Aydın'dan bir tabur asker trenle İzmir'e doğru yola çıkmıştır. Ancak, trenin Aziziye-Selçuk istasyonları arasında raydan çıkarak devrilmesi sonucu taburun önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir³⁴.

Tasavvufi yaşamın da hayli canlı olduğu anlaşılan Çine Kazasında çok sayıda tekke ve zaviyenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, dönemin önemli eğitim merkezlerinden biri haline gelen Çine'de, Baba Sultan, Ahmed Gazi, Ahi Bayramlı, Ahi İsmail, Hoca Durmuş, Kuş Baba, Hamza Bey, Halifet Baba, Ahi Yunus, Ahi Debbağ gibi tekke ve zaviyeler öne çıkmaktadır³⁵.

Çine Bölgesindeki Eşkîyalık Faaliyetlerinin Türleri, Eşkîya Gruplarının Yapılanması ve Eylem Biçimleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkmış olan otorite boşluğu, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, özellikle Menteşe Bölgesi'nde, asayiş sorunlarının ortaya çıkmasının da nedenini oluşturmuştur. Bu dönemde merkezi otoritenin zayıflaması, bölgede çeşitli suç eylemlerinin artmasına zemin hazırlamıştır. Hapishanelerden kaçan bazı mahkumların silahlı gruplar oluşturması, bölgedeki güvenlik sorunlarını derinleştirmiştir. Bu grupların gerçekleştirdiği soygun, gasp ve şiddet eylemleri, özellikle Batı Anadolu'da ciddi bir güvenlik sorunu teşkil etmiştir. Dikkat çekici bir şekilde, bu eşkıya gruplarının bir kısmı, sonraki süreçte Millî Mücadele hareketine katılarak işgal kuvvetlerine karşı mücadeleye destek vermiştir.

³²"22 Temmuz 1912'de iş başına gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazamlık görevini üstlendiği, Kâmil Paşa'nın Şura-yı Devlet Reisi olarak görev aldığı Büyük kabine, meşrutiyetin döneminin en büyük kabinelerinden biridir", Tavukçu 2012.

³³ Gökbel-Şölen 1936, 263.

³⁴ Gökbel-Şölen 1936, 263.

³⁵ Barkan 2020, 238, 229; Yiğit 2009, 75; Haykıran 2019, 45,54; Avcı 2017, 45.

Batı Anadolu'nun önemli bir bölgesi olan Çine havzasında dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi koşulların etkisiyle şekillenen eşkıyalık faaliyetleri, bölgenin güvenlik yapısına ve toplumsal dokusuna derinden tesir etmiştir. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan süreçte, Çine Kazasındaki eşkıyalık hareketleri, geleneksel çete yapılanmalarından organize suç örgütlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede kendisini göstermiştir.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne yönelik sistematik bir tehdit unsuru ortaya çıkmıştır. Yunan devleti, Avrupa'nın önde gelen güçlerinden aldığı çok yönlü destekle, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme politikası izlemiştir. Bu süreçte bölgede yaşayan Türk nüfusa karşı birçok şiddet eylemi gerçekleştirilmiş, bu şekilde yerel halkın can ve mal güvenliği ciddi tehdit altında kalmıştır. Megali İdea doktrini çerçevesinde şekillenen bu yayılcı politika sonucunda, Rum örgütlerinin Batı Anadolu'daki faaliyetleri, bölgesel güvenliği tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu faaliyetler içerisinde istihbarat çalışmaları ve çete organizasyonları önemli yer tutmuştur. 20. yüzyılın başlarında Aydın Vilayetinin çeşitli bölgelerinde, özellikle Söke ve Çine Kazalarında, bu faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. 1905'te Menteşe sancağında yaşanan fide olayı, bu dönemdeki güvenlik sorunlarının çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Altı kişilik bir Rum çetesinin yerel bir ileri geleni kaçırması ve yüksek miktarda fide talep etmesi, bölgedeki asayiş sorunlarının boyutunu göstermektedir. Bu olay, güvenlik güçleriyle yaşanan silahlı çatışmayla sonuçlanmıştır. 1909'a gelindiğinde, özellikle Söke ve Çine kazalarındaki Rum faaliyetlerinin yarattığı güvenlik endişesi, bölgede askeri önlemlerin artırılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bölgelerin stratejik önemi ve yerel Rum nüfusun Yunanistan yanlısı eğilimleri, güvenlik tedbirlerinin güçlendirilmesini gerekli kılmıştır. Osmanlı hükümeti, artan güvenlik tehditlerine karşı Divan-ı Harpleri devreye sokarak hukuki ve askeri tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu önlemler, bölgedeki asayiş sorunlarıyla mücadelede önemli bir adım teşkil etmiştir³⁶.

³⁶ Sarı 2015, 183.

1919 Nisan'ında Milas ve çevresinde yaşanan olaylar, bölgedeki asayiş sorunlarının somut örneklerini teşkil etmektedir. 2 Nisan'da Selimiye Nahiyesi'ne bağlı Çukurköy'de meydana gelen cinayet vakası, 14 Nisan'da Aydın-Çine ve Yatağan-Kayırlı Karakolu arasında gerçekleşen soygun olayı ve diğer şiddet vakaları, bölgedeki güvenlik sorunlarının ciddiyetini göstermektedir. Bu olaylarda farklı etnik ve dini gruplardan tüccarların hedef alınması, suç eylemlerinin geniş bir toplumsal kesimi etkilediğini ortaya koymaktadır. Jandarma teşkilatının bu suç eylemleriyle mücadelede gösterdiği çabalar, kimi zaman başarıyla sonuçlansa da bazı vakalarda failerin yakalanması mümkün olmamıştır. 17 Nisan'da bir eşkıyanın etkisiz hale getirilmesi başarılı bir operasyon örneği iken, 24 Nisan'da gerçekleşen ev baskını vakasında failin yakalanamaması, güvenlik güçlerinin karşılaştığı zorlukları göstermektedir³⁷.

Çine Kazasında yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinin türleri, bu eşkıya topluluklarının yapılanması ve gerçekleştirdikleri eylemler ile alakalı bilgi edindiğimiz arşiv belgelerinden bazıları şöyledir: Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminde temel yapı taşlarından biri olan medreseler, toplumun entelektüel ve sosyo-kültürel hayatında merkezi bir konuma sahipti. Bu kurumlarda eğitim gören suhte veya softa olarak adlandırılan öğrenciler, dönemin ilmi ve kültürel hayatının önemli aktörleri arasında yer almaktaydı. Bilhassa taşra bölgelerindeki medreselerde meydana gelen birtakım kurumsal ve yapısal problemler, eğitim maksadıyla medreselerde bulunan hakiki talebelerin haricinde, medrese öğrencisi kisvesi altında toplumsal düzeni bozucu çeşitli faaliyetlerde bulunan grupların varlığını daha dikkat çekici bir hale getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman zaman görülen ve özellikle medrese öğrencisi kılığına girerek suç işleyen kişilerin yarattığı asayiş sorunlarına işaret edilmektedir. Dönemin yöneticileri bu tür olaylarla mücadele etmek için çeşitli önlemler almış ve yerel yöneticilere talimatlar göndermiştir. Bununla ilgili bir arşiv belgesinde, Çine Kazasında talebelerin ve talebe kıyafeti giyerek eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan kişilerin takibat neticesinde yakalandıkları ifade edilmektedir³⁸.

³⁷ Temel 2010, 408, 410.

³⁸ BOA, A.{DVNSMHM.d...,3/1029 (H. 27/07/967).

Bunun yanında Çine Kazasında yaşanan güvenlik sorunlarının kaynaklarından birisi de "Yataklık" suçudur. "Yataklık", Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalık faaliyetlerine destek verme, eşkıyaları saklama veya onlara yardım etme anlamına gelmektedir ve ciddi bir suç olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik yapılanmasında önemli bir sorun teşkil eden ve "yataklık" olarak kavramsallaştırılan bu illegal faaliyet biçimi, bilhassa eyalet sisteminde eşkıyalık hareketlerinin devamlılığına imkân sağlayan başat unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki terminoloji çerçevesinde ele alındığında yataklık kavramı, asayiş ihlal eden şahıs yahut zümrelere barınak temin etme, temel ihtiyaçlarını karşılama ve istihbari destek sağlama gibi faaliyetleri kapsayan ve dolaylı suç iştirakçiliği olarak değerlendirilen bir cürüm biçimi şeklinde tanımlanmaktadır. Konu ile alakalı olarak Çine kadısı ve Hamza Çelebi'ye yazılan bir belgede, eşkıyaya yataklık eden Deli Mehmed hakkında tahkikat yapılması ve sonucunun üst makama bildirilmesi istenmiştir³⁹. Bahsi geçen hadisede, Deli Mehmed namıyla bilinen şahsın eşkıya gruplarına sağladığı muhtelif destekler mahalli, adli ve idari otoritelerin tetkik sahasına girmiş ve resmi tahkikata konu olmuştur.

Yine Çine Kazasında meydana gelen bir başka güvenlik sorununa değinecek olursak; Çine Kazasının kırsal bir yerleşimi olan Kürddere karyesinden Süleyman oğlu Hüseyin ile Koca Ali oğlu Halil'in zevcesi Ulufe ve Gürcü oğlu Mehmed Ali'nin hanelerini basarak, onlara ait olan para ve değerli eşyaları alıp kaçan eşkıyanın yakalanarak Adliyeye teslim edildikleri bilgisi verilmektedir⁴⁰. Bu belge bize devlet otoritesinin kırsal kesimde de işlerliğini göstermesi bakımından önemlidir. Kazada meydana gelen bir başka gasp olayında ise eşkıyalar, zulmettikleri hane halkının kıymetli eşyalarını çalmakla kalmayıp, onların evlerini de yakacak kadar ileriye gitmişlerdir. Bahsi geçen belge şudur: Çine Kazasına tabi Kubbetaş'ta Çelenk zade Seyyid Mustafa adındaki kişinin Karpuzlu Kazasında bulunan hanesine Milas sakinlerinden olan Abdülaziz Ağa oğlu Mehmed Ağa ve arkadaşları tarafından zorla girilerek, burada bulunan yirmi beş bin kuruş ile kıymetli eşyayı gasp eden ve daha da ileriye gidip soydukları evi ateşe veren

³⁹ BOA, A.{DVNSMHH.d...}, 3/1030 (H. 27/07/967).

⁴⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ., 6/38 (26/07/1337).

eşkîyanın yakalanmaları talep edilmiştir⁴¹. Çine Kazasında yaşanmış olan bir başka gasp olayın ise arşiv kayıtlarında şöyle geçmektedir: Çine Kazasında bazı evlerden para ve kıymetli eşya gasp eden eşkıyaların devletin güvenlik güçleri sayesinde yakalandığı, bunun yanında Aydın ili çevresinde şekavette (eşkîyalık faaliyetlerinde) bulunan Atçalı Kırılı Mehmed Çavuş'un takibat neticesinde cesedinin ele geçirildiği ve Bazırlılı Habib oğlu Ali Çetesi mensuplarından olan Yörük Hasan oğlu Mehmed'in de güvenlik güçlerine teslim olduğu bildirilmiştir⁴².

Bunların yanında, Çine Kazasında görülen eşkıyalık türlerinden birisi de asker kaçaklarının sebep olduğu güvenlik sorunlarıdır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Çine Kazasında yaşanan asker kaçaklığı sorunu, bölgenin güvenlik yapısını ciddi ölçüde etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sürecinde yoğunlaşan asker kaçaklığı, bölgede asayiş sorunlarının artmasına ve sosyal düzenin bozulmasına neden olmuştur. Çine kazasındaki asker kaçakları, genellikle dağlık arazilerde saklanmayı tercih etmiş, yerel halkın desteğini alarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Arşiv belgelerinden elde edilen verilere göre, bu kaçakların bir kısmı zamanla küçük çeteler oluşturarak eşkıyalık faaliyetlerine yönelmiştir. Özellikle Madran Dağı ve çevresi, asker kaçaklarının sığınma alanı haline gelmiş, bu durum bölgedeki güvenlik sorunlarının kronikleşmesine yol açmıştır. Bu kaçaklar, bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan çetelerle birlikte hareket ederek halkın huzurunu kaçırmışlardır. 23 Ekim 1916 tarihli belgede, Aydın ile Çine taraflarında firari yedi askerlerden oluşan eşkıyanın da takip edilmekte olduğu bilgisi verilmektedir⁴³. Yine Çine Kazasında asker kaçaklarının neden olduğu asayiş sorunlarını işaret eden başka bir arşiv belgesinde durum şöyle anlatılmıştır: Aydın'ın Çine, Karacasu ve Akhisar kazalarında bazı asker firarisi eşkıyanın yakalandığı bilgisi verilen belgenin özelinde, Çine Kazası havalisinde icra-yi şekavet (eşkîyalık yapan) Çal karyesinden Tupacı oğlu Hüseyin, Ekiz oğlu Koca Mehmed ve Ali oğlu İsmail'in silahlarıyla beraber askerken firar

⁴¹ BOA, C..ZB., 22/1068 (H. 13/01/1172).

⁴² BOA, DH.EUM.6.Şb., 48/19 (H. 17/04/1337).

⁴³ BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/92 (H. 25/12/1334).

ettikleri ve bunun sonucunda bölge halkına zulmettikleri anlaşıldığından bunların yakalanmaları talep edilmiştir⁴⁴.

Çine Kazası ile ilgili yukarıda bahsi geçen asayiş olaylarıyla ilgili çıkan haberlerin bazılarının sahte olduğu da görülmüştür: 3 Nisan 1900 tarihli belgede, Söke ve Çine kasabaları civarında iki yüz kadar eşkıyanın görüldüğü ve Yörük karyelerine saldırdığına dair haberin asılsız olduğu ifade edilmiştir⁴⁵. Tabii ki her şikâyetin de sahte olmadığı bir gerçektir. Mesela, Aydın'ın Suğla sancağına tabii Çine Kazasının sakinlerinden eşkıya başı Veli Efendi oğlu Mustafa'nın ahaliye zulmettiği ile alakalı şikayetler neticesinde, bu eşkıya başının halka yaptığı eziyetlerin engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴⁶.

Tüm bunların yanında, Çine Kazasında yaşanan eşkıyalık olaylarında bazen, eşkıya çetesinin yakalanması için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği Padişah'a sorulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetiminde, özellikle 19. yüzyılın sonlarında, asayiş sorunlarının çözümünde merkezi otoritenin doğrudan müdahalesine başvurulması dikkat çekici bir yönetim pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Çine Kazasında faaliyet gösteren eşkıya çetelerinin yakalanması sürecinde, yerel yönetimin zaman zaman Padişah'ın doğrudan görüşüne başvurduğu, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Aydın Valisi Kâmil Paşa'nın Sadrazam Said Paşa'ya gönderdiği 24 Mart 1906 tarihli belge bununla ilgilidir. Bu belgede Aydın, Çine ve Nazilli dolaylarında faaliyet gösteren eşkıyanın takibi konusunda nasıl hareket edileceğine dair padişah görüşünün ve izninin istediği görülmektedir⁴⁷.

Özellikle Osmanlı arşivinde yer alan bunun gibi belgeler incelendiğinde, Çine Kazası yöneticilerinin, eşkıya çetelerinin yakalanması için izlenecek stratejiler konusunda genellikle Padişah'ın görüşüne başvurdukları durumlar tespit edilmektedir. Bu durum, bir yandan merkezi otoritenin taşra üzerindeki denetimini gösterirken, diğer yandan da yerel

⁴⁴ BOA, DH.EUM.6.Şb., 32/43 (H. 23/05/1336).

⁴⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 160/7 (H. 02/12/1337).

⁴⁶ BOA, AE.SMHD.I., 18/1072 (27/08/1168); BOA, AE.SMHD.I., 18/1073 (29/08/1168).

⁴⁷ BOA, Y..EE..KP., 28/2731 (28/01/1324).

güvenlik sorunlarının çözümünde hiyerarşik yapının işleyişini ortaya koymaktadır.

Padişah görüşüne başvurularak ve doğal olarak da yerel yöneticilerin gayretleri sonucunda yakalanan eşkıya çetelerini adalete teslim eden bu yerel idarecilerin, bu başarılarından ötürü taltif edildikleri (ödüllendirildikleri) de görülmektedir. 21 Kasım 1854 tarihli belgede, Çine'deki eşkıyayı defeden Aydın Kaymakamı Kani Paşa'ya ve Divan Kâtibi Şefkati Efendi'ye Mecidiye nişanının verilmesi teklif edilmiştir⁴⁸.

SONUÇ

Eşkîyalık, tarih boyunca devlet otoritesine karşı önemli bir tehdit unsuru olmuştur. Hukukun üstünlüğünü baltalayan, ekonomik istikrarı bozan ve toplumsal düzeni tehdit eden bu olguya karşı devletler, çeşitli yöntemler kullanarak mücadele vermişlerdir. Bu mücadelenin yöntemleri ve sonuçları, coğrafi, siyasi ve sosyo-ekonomik koşullara göre farklılık göstermekle birlikte, bazı genel eğilimler ve kalıplar gözlemlenebilir.

Yerel yöneticiler ve güvenlik güçleri, eşkıyalık faaliyetlerini engellemek için çeşitli önlemler almışlarsa da bu girişimler genellikle kalıcı bir çözüm üretememiştir. Bölgedeki nüfus hareketliliği, aşiret yapılanmaları ve silah kullanımının yaygınlığı gibi faktörler, eşkıyalıkla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal sıkıntılar, Çine Kazasında da hissedilmiş ve bu durum asayiş sorunlarının derinleşmesine neden olmuştur.

Devletlerin eşkıyalıkla mücadelede kullandığı yöntemler, genellikle baskıcı ve uzlaştırıcı olmak üzere iki ana kategoriye ayrılabilir. Baskıcı yöntemler, askeri operasyonlar, sıkıyönetim ilanı, idari sürgünler ve ağır cezalar gibi uygulamaları içerir. Bu yöntemlerin temel amacı, eşkıyalığı şiddet yoluyla bastırmak ve caydırıcılık sağlamaktır.

Uzlaştırıcı yöntemler ise, eşkıya gruplarına af ilan etme, sosyal ve ekonomik reformlar uygulama, eğitim ve istihdam imkanları sağlama gibi politikaları içerir. Bu yöntemlerin amacı, eşkıyalığın altında yatan sosyo-

⁴⁸ BOA, A.}MKT.MHM., 62/49 (29/02/1271).

ekonomik nedenleri ortadan kaldırmak ve eşkıyaları topluma kazandırmaktır.

Eşkıyalıkla mücadelenin sonuçları, kullanılan yöntemlerin etkinliği ve uygulanma şekli kadar, eşkıyalığın kök nedenleri, toplumsal yapının özellikleri ve devlet otoritesinin gücü gibi faktörlere de bağlıdır. Baskıcı yöntemler, kısa vadede eşkıyalık faaliyetlerini azaltabilir, ancak uzun vadede toplumsal huzursuzluğu artırabilir ve eşkıyalığın yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Uzlaştıracı yöntemler ise, uzun vadede daha etkili olabilir, ancak uygulanması zaman ve kaynak gerektirir ve her zaman başarılı olma garantisi vermez. Ayrıca, bazı durumlarda, baskıcı ve uzlaştıracı yöntemlerin bir arada kullanılması daha etkili sonuçlar verebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Çine Kazasında asayişin sağlanması konusu, bölgesel ve yerel düzeyde dikkate değer bir sorun teşkil etmiştir. Eşkıyalık vakalarının sıklığı, kaza genelinde güvenlik endişelerinin artmasına ve sosyo-ekonomik dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre, eşkıyalık olayları çoğunlukla yol kesimleri, gasp ve soygun şeklinde gerçekleşmiş, zaman zaman can kayıplarına da sebebiyet vermiştir.

Arşiv kayıtları incelendiğinde, Çine Kazasında eşkıyalık faaliyetlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Sosyal, ekonomik ve siyasi sebeplerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu asayiş sorunları, kazanın kırsal kesimlerinde daha yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Topoğrafik yapının engebeli olması, eşkıyaların bölgede rahat hareket etmelerine ve saklanmalarına olanak tanımıştır.

Bu ifadeyi özele indirgeyecek olursak, Aydın Vilayetinin önemli kazalarından biri olan Çine'de, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında eşkıyalık faaliyetleri, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Menderes Havzası'nın verimli topraklarına sahip olan Çine'de, coğrafi yapının dağlık ve engebeli olması, eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Bölgedeki eşkıya faaliyetlerini engellemek amacıyla özellikle Karpuzlu ve Akçaova'ya karakollar kurulmuş, Madran Dağının eteklerinde güvenlik noktası tesis edilmiştir. Bunun yanında zeybekler devlet hizmetine alınmış, yerel yöneticiler

değiştirilmiştir. Tüm bu adımlar sayesinde Çine Kazasında kısa süreli de olsa ticaret yolları güvenli hale getirilmiş, tarımsal üretimde istikrar sağlanmış ve bu sayede karye (köy) lerin güvenliği temin edilmiştir. Tüm bu adımlar sayesinde bölgede devlet otoritesinin pekişmesini sağlamış ve toplumsal düzen yeniden tesis edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Çine Kazasındaki eşkıyalık vakaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan genel sıkıntıların yerel bir yansıması niteliğindedir. Bölgesel ve yerel düzeyde alınan önlemlerin yetersiz kalması, sorunun kalıcı bir şekilde çözülememesine yol açmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin zayıflamasının ve yapısal sorunların bölgesel ölçekte de etkilerini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, A.}DVNSMHM.d...,3/1029, 3/1030.

BOA, DH.EUM.AYŞ., 6/38.

BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/92.

BOA, AE.SMHD.I., 18/1072.

BOA, C..ZB., 22/1068.

BOA, Y..EE..KP., 28/2731.

BOA, DH.EUM.6.Şb., 48/12, 32/43.

BOA, A.}MKT.MHM., 62/49.

BOA, Y..PRK.ASK., 160/7.

Tezler ve Yayımlanmış Eserler

Akbulut 2008 Osman Nuri Akbulut, Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla: 2008.

Akın 1968 Himmet Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Avcı 2017 Uğur Avcı, XIX. Yüzyılda Çine Kazasının Demografik Yapısı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın: 2017.

Barkan 2020 Barkan, Ö. L. (2020). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler". İstılâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri [Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar], Haz. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 147-337.

- Budak 2018 Lütfi Budak, XIX. Yüzyıl Ortalarında Çine Kazası, Aydın: Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Eke 1987 Beğlü Eke, "Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan), C. 43, (1987), 377-401.
- Emecen 1991 Feridun Emecen, "Aydın". C. 4, DİA, İstanbul, 1991, 235-237.
- Emecen 2003 Feridun Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Ertaş-Kılıçaslan 2017 Mehmet Yaşar Ertaş, ve Hacer Kılıçaslan, "Rodos'un Fetih Günlüğü Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi". Akademik İncelemeler Dergisi, C. 12, S. 1 (2017), 1-36.
- Gökbel-Şölen 1936 Asaf Gökbel, ve Hikmet Şölen, Aydın İli Tarihi, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1936.
- Halaçoğlu 2014 Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Haykıran 2019 Kemal Ramazan Haykıran, "Aydın'da Bir Ahîlik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi". YeniFikir, Y. 10, S. 22 (Temmuz 2019), 45-54.
- Karal 1997 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Karpat 2010 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu, 1830-1914. Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Mete 2004 Zekai Mete, "Menteşe". C. 29, DİA, Ankara, 2004, 150-152.
- Pullukçuoğlu Yapucu 2013 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Hayatın Değiştiği Yerde Bakkallık", Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol. 8/7 (Summer 2013), 519-535.
- Ressamoğlu 1952 Lütfi E. Ressamoğlu, Ege Rehberi Aydın İli. İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1952.

Sarı 2015 Muhammed Sarı, Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rusların Casusluk ve Çetecilik Faaliyetleri, History Studies, Vol. 7 (1), 2015, 175-189.

Tavukçu 2012 İbrahim Tavukçu, İstanbul Basınında Büyük Kabine (21 Temmuz 1912-23 Ocak 1913), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2012.

Temel 2010 Mehmet Temel, "Kuvayı Millîye Döneminde Milas-Bodrum'da Eşkîyalık ve Çetecilik", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 27, 2010, 403-421.

Uzunçarşılı 1999 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi. C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Yaşar 2015 Hakan Yaşar, II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkîyalık (1908-1913), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: 2015.

Yiğit 2009 Ahmet Yiğit, XVI. Yüzyıl Mentеше Livası Vakıfları (338 Numaralı Mufassal Evkâf Defteri H. 970/M. 1562), Ankara: Barış Platin Kitabevi.

Wittek 1986 Paul Wittek, Mentеше Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/O-16/Atasozu/osmanli-tavsani-arabayla-avlar/>